

Kloosterkerk – 3 januari 2021– Epifanie

Matteüs 2, 9-23 – cantate 'Ach Gott, wie manches Herzeleid' (BWV 58)
ds. Rienk Lanooy

Gebed om ontferming

Een nieuw jaar!
Maar wat verandert er
werkelijk
behalve de datum?
Blijven wij niet
dezelfde mensen
als voorheen?
En toch
kunnen we er
intens naar verlangen
om de tijd
te markeren
om wat voorbij is
achter ons te laten
en opnieuw
te beginnen
uitzicht te hebben
ook en misschien juist
in deze tijd.
Dat we ons daarbij richten
op U
die ieder ogenblik
nieuw bent,
maar die trouw houdt
tot in eeuwigheid
en daarom bidden wij U:
Heer, ontferm U...

Een nieuw jaar!
Zullen we elkaar
werkelijk
naderbij komen?
We verlangen
er naar
maar weten ook
hoe moeilijk
dat is.
Kunnen we
de ander vertrouwen
en zijn we zelf
betrouwbaar;
gunnen we elkaar
het licht
in de ogen?
Dat we ons daarbij richten
op U
die ieder mens
nabij is
en niet laat varen
de werken
van uw handen
ons niet
én de ander niet
en daarom bidden wij U:
Heer, ontferm U...

Een nieuw jaar!
Maar de aarde
draait gestaag door
zich niet bewust
van tijd en plaats
van leed en voorspoed
in dit onmetelijke heelal.
Het zal aan ons zijn
om de wereld bewoonbaar
te maken
en te houden
met plaats voor
de weerlozen
de zwijgenden
de onschuldigen
die lijden
onder machten
die zich altijd weer
doen gelden.
Dat we ons daarbij richten
op U
die ons telkens
weer zoekt
de Naam die onze hulp is
ook in dit nieuwe jaar
en daarom bidden wij u:
Heer, ontferm u...

Bij de lezingen

Eigenlijk zou hier vandaag het vijfde deel van het Weihnachtsoratorium geklonken hebben. Maar het is met *Herzeleid*, om het zo maar te zeggen, dat we daar van af hebben moeten zien. U weet waarom. Bach schreef dat vijfde deel trouwens voor de zondag tussen nieuwjaar en Driekoningen, 6 januari, zo'n zondag als die van vandaag. In de dienst van die zondag ging het normaal gesproken over het verhaal over de vlucht van Jozef, Maria en het kind naar Egypte, nadat de wijzen uit het Oosten bij koning Herodes en bij Jezus op bezoek zijn geweest. Maar Bach liet dat verhaal weg uit het Oratorium, omdat het een beetje vreemd zou zijn om eerst de vlucht naar Egypte te bezingen en pas daarna, op Driekoningen, de komst van de wijzen uit het oosten.

Aangezien de cantate ie Bach voor deze zondag schreef op zichzelf stond, kon Bach zich wel houden aan de kerkelijke lezing van deze zondag: de vlucht naar Egypte. Flarden van dat verhaal komen terug in de cantate en nu klinkt het hier in de woorden van Matteüs. De wijzen, magiërs zijn op weg gegaan, een ster achterna en, eenmaal aangekomen in Jeruzalem, vragen ze waar de koning der Joden geboren is. Grote consternatie bij die andere koning, Herodes, die de wijzen ogenschijnlijk vriendelijk doch dringend verzoekt bij terugkomst te vertellen waar zij de pasgeboren koning hebben gevonden. En dan vervolgt het verhaal (Matteüs 2,9-23)...

Preek

Soms kan het op een vrolijke manier mislopen in een gesprek. De één verstaat de ander niet, en de ontmoeting eindigt in een vermakelijke verwarring. Zo vertelde de onlangs overleden predikant Lenie van Reijendam-Beek (Vrijburg, Amsterdam) eens hoe ze, op zoek naar een afbeelding van het verhaal van de vlucht naar Egypte, in een Amsterdamse ansichtkaarten-winkel terecht kwam. 'Heeft u ook een vlucht naar Egypte?' vroeg ze de verkoper. 'Eh... nee, mevrouw', antwoordde die, enigszins in verwarring, 'die verkopen we niet, maar... eh... het reisbureau is hier net om de hoek'.

Niet alle ontmoetingen eindigen in vrolijke verwarring. Er zijn er ook die uitlopen op confrontatie, op een botsing van meningen, visies en verlangens. Ik denk dan aan het begin van het evangelie van Matteüs. De eerste twee hoofdstukken ervan vormen een soort prelude, waarin de thema's van wat er in de rest van het evangelie zal volgen, al doorklinken. En aangezien er over de eerste levensjaren van Jezus niet zoveel bekend is kan Matteüs op heel eigen wijze vorm geven aan het geboorteverhaal van de Messias. En hij doet dat in de vorm van een ontmoeting, een dialoog. Geen letterlijke dialoog, trouwens. Je zou het eerder een ontmoeting van twee heel verschillende werelden kunnen noemen, een botsing van uiteenlopende invalshoeken. En de vraag die van deze prelude uitgaat is in welk van deze werelden een mens wil staan. Van welk invalshoek wil je deel uitmaken?

Kijk, de traditie heeft het met kerstmis graag over drie koningen. En ze doelt daarmee op de wijzen uit het oosten. Maar hoeveel het er waren, vertelt Matteüs ons niet. Dat is blijkbaar bijzaak. Als Matteüs het in zijn prelude over koningen heeft, noemt hij er niet drie maar twee, want het gaat hem om koning Herodes en om de pasgeboren koning der Joden. En deze twee koningen staan elk voor een geheel eigen visie op deze wereld en op wat een mens daar te doen staat. Matteüs stelt ze scherp tegenover elkaar: aan de ene kant het koningschap van een machtsbeluste koning wiens tentakels reiken tot ver achter de voordeur van zijn onderdanen, en aan de andere kant het koningschap van een zuigeling die nog geen woord gesproken heeft en nu al bedreigd wordt.

Dat is natuurlijk een beetje ongemakkelijk, zo kort na het kerstfeest met dat oerverlangen van 'vrede op aarde', want ergens hopen we natuurlijk dat we zelf als de wijzen aan de kribbe van dat kind geknield staan, als onderdanen van zijn koninkrijk, zodat het ook onze wijsheid, ons doen en laten zal bepalen. Maar is dat ook zo, en lukt dat ook? We weten toch wel dat die twee koningschappen ook in onszelf zitten en daar een voortdurende 'dialogue intérieure' met elkaar voeren, een innerlijk dialoog, over wie het voor het zeggen heeft, over wie het hoogste woord mag hebben. En juist om te weten waar we staan, zet Matteüs die twee koningschappen scherp tegenover elkaar. In de ene gaat het om dienstbaarheid, in de andere om de macht, om het zelfbehoud, koste wat kost, om een bestaan dat zich alleen maar kenmerkt door de vraag wie de sterkste is. Want alleen de sterkste kan de loop van de geschiedenis bepalen. Kijk maar naar Moskou, Peking en Washington, daar weten ze hoe het werkt in het koninkrijk van Herodes. Daar weten ze hoe je je doel moet bereiken. Daar weten ze ook wat je moet doen als je bespot wordt, want dat is hoe Herodes het ervaart als de wijzen hem op hun terugweg toch niet komen vertellen waar ze die andere koning hebben gevonden. Hij voelt zich misleid klonk zojuist, maar je kunt het ook vertalen met 'hij voelde zich bespot'. Later zal Matteüs dat woord opnieuw gebruiken, aan het einde van zijn verhaal als hij schrijft hoe Jezus, kort voor zijn dood, wordt bespot door de Romeinen. En wat doe je als je bespot wordt, voor gek wordt gezet? In het ene koninkrijk sla je keihard terug om je positie veilig te stellen, in het andere zwijg je als Jezus aan het einde van zijn leven. Maar... zover is het nog niet. Als Herodes zijn macht laat gelden, wijkt het zwijgzame kind uit, op voorspraak van een engel, die Jozef in een droom opdraagt naar Egypte te gaan, hij en het kind met zijn moeder.

En met die vlucht naar Egypte – niet via het reisbureau! – wordt zijn koningschap getekend. Een

weerloos bestaan dat aanbeden wordt door vreemde wijzen, maar ook van binnenuit voortdurend bedreigd wordt door het rijk van de machthebbers. Waarom? Omdat zijn wereld, en dat is ook de onze, bang is voor het vacuüm dat die weerloosheid oproept. Het vacuüm roept om invulling, schreeuwt om een macht die het heft in handen neemt. Wie de weerloosheid leeft, verstoort het evenwicht van kracht en tegenkracht en zal als zo vaak is gebeurd het veld moeten ruimen. Gandhi, Martin Luther King, pater Frans van der Lugt in Homs, Syrië – ruim zes jaar geleden al weer – en al die naamlozen vóór hen en in hun voetsporen. In hun gedurfde weerloosheid en kwetsbaarheid, waren ze een gevaar voor het evenwicht van hard tegen hard.

En Herodes, dat politieke dier, kent die angst en denkt: 'als er iemand de baas is, dan ik en geen ander'. En om die andere koning, dat kind, te treffen, laat Matteüs hem woest om zich heen slaan. Als een tweede Faraó laat hij alle jongens tot twee jaar oud ombrengen. In het koninkrijk van de bange machthebbers gáát dat zo: en alle *collateral damage* wordt op de koop toegenomen. Ik moet dan toch ook denken aan, hoe anders het ook is – ik beseft dat – maar toch ook schokkend voor het land waarin wij wonen, hoe het mis is gegaan in de toeslagenaffaire: als je maar één doel hebt, als alles moet wijken voor je eigen waarheid: het vinden van wie onterecht profiteert van een ingewikkeld systeem, dan raak je ook de onschuldige. Dan is de menselijke maat zoek. Dan loop je als overheid in de fuik van je zelfgemaakte protocollen die de wereld willen dichttimmeren tot een schijnbaar overzichtelijk maar niet bestaand geheel van goeden en kwaden.

En daarvan zijn zij die geen stem hebben, het kind van de rekening. In het verhaal betreft dat de kinderen van Betlehem en wijde omstreken. De 'onnozelen' heten zij, wat in het oud-Nederlands betekende: de onschuldigen. Zij kregen n.a.v. dit verhaal op 28 december hun eigen dag, 'onnozele kinderen', maar voor sommigen is het iedere dag 'onnozele kinderdag'. En daarom zal een mens bij tijd en wijle die innerlijke dialoog, die 'dialogue intérieure' moeten voeren, om te kijken in welk koninkrijk hij zich beweegt. Of je de neiging hebt om de sterkste te willen zijn, in al die relaties waarin je staat; of je je mening bij kunt stellen als je het toch niet helemaal bij het rechte eind blijkt te hebben; of je je de ander kunt vergeven om de relatie te herstellen, of liever de gevangene blijft van je eigen wrok; of het een echtscheiding of een vechtscheiding wordt; of je het gelaat van de ander laat spreken of dat je alleen maar vertrouwt op je ego.

Uiteindelijk gaat het om de vraag hoe we omgaan met onze angst voor verlies, verlies van macht, status, rijkdom, van alles wat ons van buitenaf aanzien geeft. Want je een slecht verliezer tonen, is toch niet iets wat we alleen aan Donald Trump kunnen toeschrijven? Wie voelt er niet iets bij wat heet: verliesaversie (*loss aversion*). Eind jaren '70 stelden psychologen Amos Tversky en Daniel Kahneman vast dat wij sterker reageren op verlies dan op een vergelijkbare winst (ik vermoed trouwens dat de generaties ervoor dat ook al wisten) Oftewel: de pijn van het verliezen is groter dan de vreugde van het winnen. U herkent dat vast (laat ik zeggen: ik wel in elk geval): je krijgt hónderd complimenten en slechts één kritische opmerking, maar wat je onthoudt is die laatste. En of het nu verpakt wordt als *feed back*, positief commentaar, opbouwende kritiek, dat doet er natuurlijk niet toe.

In het koninkrijk van Herodes is de verliesaversie groot: want verlies betekent er dat je niet meer meetelt, dat je met alles wat je verliest ook uiteindelijk jezelf kwijt kunt raken. En dan begrijp je ook de angst en het wantrouwen van sommige machthebbers. Maar in het koninkrijk van het kind betekent verlies van de macht niet het einde, maar een begin: dat je oog krijgt voor wie het zonder macht moeten bolwerken in deze wereld en dat je gaat zien dat de Eeuwige er voor kiest om zich met hen te vereenzelvigen. Dat maakt alle vragen over God en zijn almacht ook gelijk relatief. Deze God laat zich niet voorstaan op wat hij kán, maar zoekt naar de mens die deze wereld dichterbij het visioen brengt dat hij er altijd van heeft gehad.

Met kerstmis zien we wie daarbij zijn oogappel is, wie dit zo andere koningschap bij uitstek heeft voorgeleefd en voorgedaan. Nu nog is hij een vluchtelingenkind, dat als een tweede Mozes ontsnapt

aan de terreur van een macht die zichzelf niet wil verliezen. Straks zal hij, als eens Mozes en Israël 40 jaren, 40 dagen en nachten de woestijn ingaan, om eens en voorgoed te bepalen welke weg hij zal gaan: die van het koningschap van de Herodessen van deze wereld, of die van het koningschap waarvan de profeten al droomden, een vredevorst, die is gekomen om te dienen.

Ja, ook dit kind kent de 'innerlijke dialoog' die wij in onszelf voeren en daarom is het zo mooi dat de cantate straks ook begint en eindigt met zo'n dialoog, tussen sopraan en bas. Hij is anders, liefelijker, intiemer van aard dan de ontmoeting, de botsing die Matteüs beschrijft, tussen het ene koningschap van de brute macht en het andere van het kind. Hier gaat het om de ziel in gesprek met Christus, of misschien toch ook om de ziel in gesprek met zichzelf. Maar hoe anders ook: wat deze ziel deelt met Matteüs, is een intens verlangen naar een andere wereld, die van de vreugde, van een niet meer boze tijd. En zij deelt het geloof dat het er op aankomt op wie je je vertrouwen stelt: op die van het zelfbehoud, het doorgaande gevecht tegen alles wat een mens verliezen kan, inclusief zichzelf, of op dit kind dat Immanuël heet, God met ons, en ons voorgaat in de tijd. Het kind dat weet heeft van de ondergang, van het lot dat onschuldigen treft, en dat toch tot het bittere einde én daardoor heen, vertrouwen houdt in dat andere koningschap. Laten wij dat dan ook maar doen, juist in het komende jaar, zoals de sopraan het straks zingen zal, precies in het midden van de cantate: *Denn Gott ist meine Zuversicht. Want God is mijn vertrouwen.*

bronnen:

Ulrich Luz, *Das Evangelium nach Matthäus*, EKK I/1, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener 1985

Nico ter Linden, *Het verhaal gaat... deel 2: Het verhaal van Marcus en van Mattheus*, Amsterdam: Balans 1998

De website van Eduard van den Hengel – www.eduardvanhengel.nl/werken/BWV_58

Ben Tiggelaar, 'De psychologie van het verliezen', *NRC* (6 november 2020)

Gebeden

Wij danken u voor een nieuw jaar dat met al zijn symboliek vertelt dat een mens opnieuw beginnen kan en als we dat doen laten we ons dan laten leiden door het koningschap van het kind dat in zeker opzicht altijd kind is gebleven en koos voor de kracht van de kwetsbaarheid van de weerloosheid van de onschuld boven de kracht van het brute geweld de zucht naar zelfbehoud het listige spel van de vermoorde onschuld. Dat wij dat kind eren als de wijzen door te doen wat hij deed	door te spreken hoe hij sprak door een licht te zijn zoals hij was de morgenster die de nieuwe dag aankondigt. Wij richten ons tot U in het besef dat het juist nu zo ingewikkeld is om te denken aan een nieuw begin in beslag als we zijn genomen door een leven persoonlijk en publiek dat is lamgelegd door een zo lastig te grijpen en daardoor soms ook zo lastig te begrijpen virus. Dat we volhouden met geduld vertrouwen houden en in het gesprek in ons innerlijk	en met elkaar geleid worden door uw visioen van een wereld waarin voor ieder mens plaats is. We bidden voor alle kinderen de vluchtelingen bovenal voor hun bezorgde ouders voor wereldleiders om de wijsheid van de vreemde wijzen niet die van Herodes voor hen die lijden onder strijd en terreur: Ethiopië, Wit-Rusland en we noemen de namen van hen die ons ter harte gaan vandaag in het bijzonder... en in de stilte...
--	--	--

Wanneer u vaker inspiratie ontleent aan de preken en gebeden die klinken in de Kloosterkerk, stellen wij u voor om een gift over te maken op NL 29 INGB 0000 0585 71 ten name van Stichting Kloosterkerk.

U steunt ons werk ermee!